

ניסן התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

הטומאה והטהרה בתורה ובהלכה

לפרשת תזריע מצורע (על פי שיעורים של הרב תמיר גרנות והרב יהודה ראק)

הסבר הרמב"ם לחוקי הטומאה והטהרה

למרות זאת, הרמב"ם, שחלק על רס"ג וקבע כי באופן מהותי ניתן להסביר את כל המצוות, הסביר באופן מקורי את טעמם של חוקי הטומאה והטהרה. לדעתו, מעמד הטומאה אינו בעל ערך כשלעצמו, ויש להבין את משמעותו בזיקה לאיסורים המוטלים על הטמאים להתקרב לקודש או לקדושה, וכך הם דבריו במורה הנבוכים (מורה נבוכים, חלק שלישי, פרק מ"ז):

כבר הסברנו שכל הכוונה במקדש שתיווצר היפעלות בלב הפונה אליו ושיפחד ויירא, כמו שאמר: "ומקדשי תיראו" (ויקרא י"ט, ל'). וכל דבר שמעריצים אותו, כאשר המגע עמו מתמשך - פוחת (הרושם) שלו בנפש ומתמעטת ההיפעלות שהיתה נוצרת ב(אדם). החכמים ז"ל הסבו את תשומת-הלב לעניין זה ואמרו שלא רצוי להיכנס למקדש בכל עת, והסמיכו זאת על דברו "הקָר רגלך מבית רעך פן ישבעך ושנאך" (משלי כ"ה, י"ז). ומכיוון שזאת הייתה הכוונה, אסר יתעלה על הטמאים להיכנס למקדש על אף ריבוי מיני הַטְמָאוֹת עד כדי שלא תמצא אדם טהור אלא לעתים רחוקות. שהרי אם ניצל אדם מלגעת בנגלה לא יינצל מלגעת באחד משמונה שרצים המרבים ליפול בבתים ובמאכלים ובמשקאות, והאדם מרבה להיכשל בהם. ואם הוא ניצל מזה, אין הוא ניצל מלגעת בנגף או בַּזָּב או בַּזָּב או במצורע או במשכבן. ואם ניצל מזה אינו ניצל משכיבת אשתו או מקרי. אף אם הַטְהָר מן הַטְמָאוֹת האלה אין הוא רשאי להיכנס למקדש עד אשר יעריב שמשו. ולא ניתן להיכנס למקדש בלילה, כמו שהובהר במידות ותמיד. ובאותו לילה הוא עשוי לרוב לבוא על אשה או שיארע לו אחד מגורמי הטומאה. ואזי הוא ישכים בבוקר (טמא) כביום אתמול. כל זה גורם לריחוק מהמקדש ושלא יתדפקו על שעריו בכל עת. יודע אתה את לשונם: אין אדם נכנס לעזרה לעבודה, אפילו טהור, עד שהוא טובל. במעשים אלה תתמיד הַיְרָאָה ותיווצר ההיפעלות המביאה לשפלות-הברך המבוקשת. ככל שהטומאה מצויה יותר ההיטהרות ממנה קשה יותר ומאוחרת יותר...

החלק השני של פרשת שמיני (החל מפרק י"א) עוסק בדיני אכילת הטומאות והטהרות ובטומאת בעלי החיים, ובכך נפתחת מסכת הלכתית ארוכה הממלאת את חלקו המרכזי של ספר ויקרא (פרקים י"א-ט"ו), בה עוסקת התורה בדיני הטומאה והטהרה. אמנם כמה דינים השייכים ליסוד טהרות נזכרו כבר בראשית ספר ויקרא, ומעט מן ההלכות הללו נדחה לספר במדבר¹, אך הפרשות שלנו הם הפרשות המוקדשות כולם לדיני הטומאה והטהרה בתורה, ולכן זו הזדמנות נאותה לדון בכמה שאלות יסוד אודות מערכת דיני הטומאה והטהרה בתורה.

חוסר הרציונליות של דיני טומאה וטהרה

מערכת חוקי הטומאה והטהרה סווגה, בדרך כלל, כחלק מן המצוות שאין להן הסבר רציונלי - ה'חוקים', וזאת מפני שתחום הטומאה והטהרה איננו מתקשר בתודעתנו לאף אחת מן מהתכליות הערכיות, אלה שבין אדם למקום או אלה שבין אדם לחברו, שהן תכליות התורה והאדם. זאת ועוד: לא זו בלבד שחוקי הטהרה אינם שייכים לתחומי הערכים הרגילים, אלא עצם מהותם איננו חלק מן המערכת הנורמטיבית הרגילה מבחינה מושגית, מפני שהם אינם עוסקים במותר ובאסור, במצווה או בעבירה, אלא במצבים ובמעמדם (סטאטוס) של גופים וחפצים. משום כך, התחום חסום מעיקרו, לכאורה, לרציונליזציה, שהרי מה שאינו בשליטת האדם איננו יכול להיות טוב או רע, ואיננו יכול לקדם תכליות חיוביות או למנוע פגיעה בהם; החדרתם של חוקי הטהרה לתחום הנורמטיבי, אם כן, היא סתירה לרציונליות.

1 שילוח הטמאים (פרק ה', פסוקים א'-ד') וסדר טהרת טומאת המת (פרק י"ט, פסוקים א'-כ"ב).

מפעיל חוקים האוסרים את היציאה ממרחב החולין לעבר מרחב הקדושה. הטמאים אינם יכולים לשהות בכל מקום: יש מרחב המתאים לכל אחד מן הטמאים, ורק הטהור לגמרי יכול להיכנס אל הקודש. מצד שני, הטמא שהחליט שהוא מעוניין להתקרב אל הקודש, מחוייב בשורת טקסי מעבר המאפשרים לו, בסופו של התהליך, לעבור את המרחק הקיים בין החולין לקדש. הזמן שצריך לעבור, המאמץ (הפעילויות השונות) שיש להפעיל וההשקעה הכספית הנדרשת לעתים כדי לעבור את המרחק בין החולין לקדושה, הם אלה שיוצרים את תחושת המרחק, שהרי אם אין צורך בזמן ובאנרגיה כדי לעבור מרחק מסויים, הוא גם איננו קיים באופן ממש.

נציג דוגמה מעניינת אחת כדי להבהיר את העקרון הזה: הגמ' בפסחים (פח:) דנה במצורעים שכבר העריב שמשם אך הן עדיין מחוסרי כפרה, הנופלים בין הכסאות: מצד אחד הכפרה, הכוללת גם הזאת דם קרבן, דורשת כניסה לעזרה (מכיוון שדם שיוצא מחוץ לעזרה נפסל) אך מצד שני מחוסרי הכפרה אינם רשאים להיכנס לשם. הפתרון הוא עמידה בתוככי שער ניקנור, המהווה איזור חיץ בין מרחב החולין למרחב הקדושה, והושטת האצבעות פנימה בכדי שהכהן המזה יוכל להזות עליהם ללא פסילת הדם על ידי הוצאתו מחוץ לעזרה. זהו תיאור פנטסטי של מצב גבולי, בו הטמא נמצא בדרך לטהרה ועדיין לא הגיע אליה. הנימוק הפורמלי לעיצובו של הטקס הוא האילוץ ההלכתי המוטל על הטמא שאיננו יכול להיכנס פנימה. ואולם, במונחים סמליים, מדובר על אדם הנמצא במרחק נגיעה מן הטהרה; העמדתו באיזור הגבול ושליחת האצבעות קדימה, מבטאות באופן נפלא, על ידי מחווה פיסית, את הסיטואציה הדתית בה הוא נתון. שאר טקסי הטהרה פועלים באופן דומה; יחד, הם מייצרים את תודעת היראה כלפי הקדש, שהיא אחד הביטויים המובהקים ליראת אלוקים, שהיא אחד מערכי היסוד של הווייתנו הדתית.

האם יש איסור להטמא על פי בתורה שבכתב?

למען האמת כאשר משווים את העולה מפשט הפסוקים לבין ההלכה אנו נתקלים בהן בסתירה עקבית וחמורה: בפסוקים נראה שהטומאה היא אסורה, כלומר לטהור אסור להטמא והטמא חייב להטהר; בהלכה, לעומת זאת, אין כל איסור להטמא או חובה לטמא להטהר, אלא שאדם רשאי לגשת אל הקודש (להכנס למקדש, לאכול קדשים או תרומה וכו') רק בעודו טהור. נסקור את מכלול הפסוקים אשר מהם נראה עקרון חובת הטהרה, לפי סדר הפסוקים:

א. בפרשת קרבן עולה ויורד (ויקרא פרק ה') התורה מונה שלוש עבירות המחייבות קרבן עולה ויורד. הראשון והשלישי הם שבועת העדות ושבועת ביטוי. האמצעי הוא (ויקרא ה' ב-ג):

לפנינו רציונליזציה של תחום הטומאה והטהרה. הרמב"ם מכפיף את חוקי הטהרה והטומאה למושג הקדושה. הערך העליון של מושג הקדושה הוא, לפי הרמב"ם, היראה. קדושת ה' מעוררת יראה, ומכאן גם שמקומות התגלותו של ה' הם מעוררי יראה. זהו הבסיס לתחום ההלכתי שהרמב"ם עצמו מכנה אותו "מורא מקדש". היראה בעיני הרמב"ם היא רגש ההתפעלות המלווה בפחד, הערצה, רתיעה ותחושת נשגבות והתפעלות כלפי הדבר הקדוש וכלפי היסוד אלוקי שביסודו.

בדבריו של הרמב"ם אנו מוצאים התבוננות אנתרופולוגית מעמיקה. היראה כחוויה דתית איננה רגש המתעורר בהכרח באופן אוטומטי אל מול גילוי הקדושה או המקום הקדוש. אדם שמגיע להר הבית ואין לו כל מושג מוקדם על המקום או הכנה נפשית ראויה, לא יחוש את היראה הראויה למקום; מאידך, ייתכן כי לבס של שוטפי הרצפות בכניסה להר יהיה גס בו, מפני קרבתו היום יומית אליהם. כיצד, אם כן, נבנית היראה כחוויה מתמשכת ומשמעותית? הרמב"ם מסביר כי היראה היא פונקציה של תרבות, כלומר: מערכות של סמלים, טקסים, איסורים וחובות, הם אלה שיוצרים את ההקשר התרבותי והנפשי בו מתקיימת חוויית היראה. כך, למשל, החובה להסיר את הנעליים או החובה להשתחוות בכניסה להר הבית הן מחוות פיסיות המבטאות ומכוננות בד בבד את יחס היראה, על ידי ההקשר המגוון שהן יוצרות. לחוקי הטומאה והטהרה יש בתוך הקשר 'תרבותי' זה תפקיד חשוב בכינון יחס היראה וזאת בעקר משתי בחינות שונות:

א. הרמב"ם מסביר כי יישומם של חוקי הטומאה יוצר דה-פאקטו מצב בו חלק גדול מן הזמן האדם מנוע מלהיכנס אל המקדש, בשל טומאתו. כאמור, אם האדם יכול לגשת אל הקדש תדיר יראתו נפגמת; המגבלה שחוקי הטומאה מטילים יוצרת תודעת ריחוק מן הקודש, ובמשך הזמן אמורה ליצור גם את הגעגוע והמשיכה הרצויה.

ב. בהמשך לכך, הטמא אינו יכול להיכנס אל הקדש או לאכול קודש אלא על ידי תהליך ההיטהרות. מטרתו של תהליך זה הוא יצירת תודעת החשיבות של מצב הטהרה כתנאי להתקרבות אל הקודש. התהליך מכיל מרכיבי כפרה (קרבנות והזאה), המתנה (שבעה והערב שמש) והתחדשות (עד כדי חוויה של לידה מחדש על ידי גילוח וטבילה כיבוס וכדומה), ובכך הוא מחדד, רגשית ותודעתית, את יחס היראה הראוי אל הקודש שאליו מתכוון הטמא להתקרב בתום התהליך.

המעבר מן החולין והטומאה לקדושה

מערכת דיני הטומאה והטהרה יוצרת מרווח ומרחק בין תחום הקדושה לתחום החולין. אי אפשר לקפוץ מן התחום האחד לתחום השני סתם כך. מצב הטומאה

ה. בפרשת טמא מת נאמר (במדבר, י"ט, י"ג, כ):
**כָּל הַנִּגַע בְּמַת בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם אֲשֶׁר יָמוּת וְלֹא יִתְחַטָּא אֶת
 מִשְׁפָּן ה' טָמֵא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל כִּי מִי נִדָּה
 לֹא זָרַק עָלָיו טָמֵא יִהְיֶה עוֹד טָמֵאוֹ בּוֹ:**
 ובהמשך שם:

**וְאִישׁ אֲשֶׁר יִטְמָא וְלֹא יִתְחַטָּא וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מֵתוֹד
 הַקֶּהֱל כִּי אֶת מִקְדָּשׁ ה' טָמֵא...**

איסור טומאה בהלכה

לעומת זאת בהלכה, אין איסור עצמאי של טומאה, אלא רק איסור לטמאים לאכול קדשים או קדשי גבול (כגון תרומה), להכנס למקדש וכדומה, וכן איסור לכהנים להטמא בטומאת מת. יש, אמנם, דעה בתנאים (דעת ר' יוסי) - שאיננה נפסקת להלכה - ש"טבילה בזמנה מצווה"; יש דרשה של חז"ל המחייבת טהרה בזמן הרגל; ודרשה אחרת המחייבת אכילת חולין בטהרה. אך כל הדינים הללו, אם בכלל הם נפסקו להלכה, הם ברובד משני, בהיקף מצומצם, ולכל היותר ברמה של חיוב עשה; בוודאי לא מדובר ב"נשיאת עוון", בלאווים ובחיובי כריתות, כפי שמשמע בפשטי הפסוקים.

ההלכה דורשת את הפסוקים מהם משמע שיש חובת טהרה לדברים שונים:

א. בקרבן עולה ויורד (ויקרא פרק ה') חז"ל דרשו מהמלה "ונעלם" שמדובר בטומאת מקדש וקדשיו, כלומר באדם שנטמא ואחר כך שכח זאת, וכתוצאה מכך בא במגע עם מקדש וקדשיו (תורת כהנים, פרק י"ב, ז'; ברייתא בשבועות יד): אולם, המגע עם מקדש וקדשיו לא נזכר כאן בפסוקים כלל. הרמב"ן מפרש שזהו דבר מובן מאליה, והתורה קיצרה בו. רש"י מפרש שהמגע עם מקדש וקדשיו נרמז במלה "ואשם". חרף דברי מפרשים אלה, קשה מאוד להניח שהתורה השאירה דבר כזה לקורא להשלים.

ב. לגבי "ובנבלתם לא תגעו" שבפרשת שמיני מופיעות שתי דרשות בחז"ל. אחת (תורת כהנים, פרק ד', ט'; ברייתא ברי"ה טז): מעמידה את האיסור בזמן הרגלים. דרשה שנייה (תורת כהנים שם, י') רואה את מגע הנבילה כ"רשות", וייתכן שהכוונה היא שנקבע כאן משקל ערכי שלילי, שאיננו מחייב. כמו במקרה הקודם, גם כאן שתי הדרשות רחוקות מפשט הכתובים, הנוקטים בלשון ציווי כבכל האיסורים שבתורה. רשב"ם מפרש שמדובר בהקשר קדשי מקדש

**"ובנבלתם לא תגעו – בשעה שאתם צריכים ליגע בקודש
 או לאכול קודש..."**

הרמב"ן מפרש שמדובר בתיאור האמצעים לשמירה על טהרה, למי שחפץ בכך. רק ראב"ע מפרש כפשוטו:

**"ובנבלתם לא תגעו – ... והנה הנוגע בזדון יש עליו
 מלקות כי עבר על לא תעשה" (ותורת שלמה כרך כ"א**

(ב) או נפש אשר תגע בכל דבר טמא או בנבלת חיה טמאה או בנבלת בהמה טמאה או בנבלת שרץ טמא ונעלם ממנו והוא טמא ואשם: (ג) או כי יגע בטמאת אדם לכל טמאתו אשר יטמא בה ונעלם ממנו והוא ידע ואשם:

משמע, שההטמאות היא עבירה שחייבים על שגגתה קרבן עולה ויורד.

ב. בפרשת שמיני נאמר (ויקרא י"א, ד' - ח'):

אֲךְ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ... מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ וּבְנֵבֶלְתָם לֹא תִגְעוּ טָמֵאִים הֵם לָכֵן:

מפורש בפסוקים שאסור לנגוע בנבלת בהמה טמאה, משום טומאתה. פסוקים אלו חוזרים גם בפרשת ראה (דברים י"ד, ג' - ח')

ח וְאֶת-הַחֲזִיר כִּי-מִפְּרִיֵס פְּרָסָה הוּא וְלֹא גֵרָה טָמֵא הוּא לָכֵן מִבְּשָׂרָם לֹא תֹאכְלוּ וּבְנֵבֶלְתָם לֹא תִגְעוּ

ג. לאורך הפרשות העוסקות בסוגי הטומאה השונים, מפורטים דיני ההטהרות. לדוגמה, בפרשת שמיני: (ויקרא, י"א, כ"ה):

כֹּה וְכֹל-הַנִּשְׂא מִנֵּבֶלְתָם יִכַּבֵּס בְּגָדָיו וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב.

(ויקרא י"א, ל"ב):

לֵב וְכֹל אֲשֶׁר-יִפֹּל-עָלָיו מֵהֶם בְּמַתָּם יִטְמָא מִכָּל-כְּלִי-עֵץ אוּ בָגֵד אוּ-עוֹר אוּ שֶׁק כָּל-כְּלִי אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה מְלֹאכָה בָּהֶם בְּמַיִם יוֹבֵא וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב וְטָהַר .
 (ויקרא ט"ו, ה')

ה **וְאִישׁ אֲשֶׁר יִגַע בְּמִשְׁכָּבוֹ יִכַּבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב . וְהַיֹּשֵׁב עַל-הַכְּלִי אֲשֶׁר-יִשָּׁב עָלָיו הִזָּב יִכַּבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב . ז וְהַנֹּגֵעַ בְּבֶשֶׂר הִזָּב יִכַּבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב . ח וְכִי-יִרְקַ הִזָּב בְּטָהוֹר וְכַבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב . ט וְכֹל-הַמִּרְקָב אֲשֶׁר יִרְכַּב עָלָיו הִזָּב יִטְמָא . י וְכֹל-הַנֹּגֵעַ בְּכָל אֲשֶׁר יִהְיֶה תַחְתָּיו יִטְמָא עַד-הָעֶרֶב וְהַנּוֹשֵׂא אוֹתָם יִכַּבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב . יא וְכֹל אֲשֶׁר יִגַע-בּוֹ הִזָּב וְיָדָיו לֹא-שָׁטַף בְּמַיִם וְכַבֵּס בְּגָדָיו וְרַחַץ בְּמַיִם וְטָמֵא עַד-הָעֶרֶב .**

ועוד רבים. התורה איננה מתארת מעשים אלו כתנאי לטהרה בלבד (כלומר מי שרוצה לטהר צריך לעשות כן, אך מי שלא רוצה לטהר - לא), אלא פשטות לשונות הציווי היא שהטמא חייב לעשות מעשים אלו ולהטהר.

ד. בסוף פרשת מצורע, בסוף תורות הזבים למיניהם, נאמר (ויקרא ט"ו, ל"א):

וְהִזְרַתֶּם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִטְּמֵאוֹתָם וְלֹא יָמְתוּ בְּטָמֵאוֹתָם בְּטָמֵאִים אֶת מִשְׁפָּנֵי אֲשֶׁר בְּתוֹכָם:

המילה "והזרתם" היא משורש נ.ז.ר., אשר משמעותו היא פרישה; כלומר, משמעות הפסוקים היא שיש לפרוש מטומאה ולשמור על טהרה, ושמי שאינו נשמר מן הטומאה - חייב מיתה.

פסול" (משנה טהרות, ב', ג')? לא שיהיה אסור באכילה, אלא למנות ממנו לתרומה ולקדש, שאם נגע שני של חולין בתרומה - פסלה, ועשאה שלישי, וכן אם נגע באוכלין של קדש - טימאן ועשאן שלישי כמו שביארנו, וכן האוכל אוכל שני של חולין אם נגע בתרומה - פסלה.

הרמב"ם קובע כי מבחינה הלכתית, טומאה כשלעצמה איננה בגדר איסור. תופעת הטומאה בעייתית רק כאשר היא נתקלת עם הקודש, דהיינו אדם שרוצה להיכנס אל המקדש או לאכול קודש. לא הטומאה אסורה, אלא המפגש של הטמא עם הקודש הוא האסור, מפני שיש בכך חילול של הקודש. יחסנו אל מציאות הטומאה כשלעצמה הוא אינדיפרנטי: הטומאה איננה רעה או טובה; היא מציאות, והמגבלה שהיא מטילה היא מקומית וממוקדת. הרמב"ם מרחיק לכת עוד יותר וקובע אף היתר מוחלט לטמא ולהיטמא (שם הלכה ט'):

כשם שמותר לאכול חולין טמאים ולשתותן כך מותר לגרום טומאה לחולין שבא"י, ויש לו לטמא את החולין המתקנין לכתחלה, וכן מותר לאדם ליגע בכל הטומאות ולהתטמא בהן; שהרי הזהיר הכתוב את בני אהרן ואת הנזיר מהתטמא במת, מכלל שכל העם מותרין, ושאר כהנים ונזירים מותרין להתטמא בשאר טומאות חוץ מטמא מת.

הסייג היחיד לעקרון כללי זה הוא האיסור להטמא בזמן הרגל, שהרי ברגל מצווה ליראות את פני ה'; מדברי הרמב"ם נראה שאיסור זה אינו אלא נגזרת של העקרון הכללי, הקובע סתירה בין הרצון להתקרב אל הקודש ובין הטומאה, ומשמעותו המיוחדת בימי הרגל הופכת את הכניסה אל המקדש מרשות לחובה (שם הלכה י'):

כל ישראל מזהרין להיות טהורים בכל רגל מפני שהם נכונים ליכנס במקדש ולאכול קדשים, וזה שנאמר בתורה "ובנבלתם לא תגעו" (ויקרא ח', י"א) ברגל בלבד, ואם נטמא אינו לוקה. אבל בשאר ימות השנה - אינו מזהר.

התרחקות מן הטומאה כשלעצמה, ללא קשר למקדש וקודשיו, היא דרך חסידות בלבד, והרמב"ם מבין שהתרחקות מן הטומאה היא בעיקר מנוף בעל משמעות חברתית שתכליתו היא פרישות והתרחקות מן ההמון, עמדה שהרמב"ם ממליץ עליה (שם, הלכה י"ב):

אף על פי שמותר לאכול אוכלין טמאין ולשתות משקין טמאים, חסידים הראשונים היו אוכלין חולין בטהרה, ונזהרין מן הטומאות כולן כל ימיהם, והן הנקראים 'פרושים'. ודבר זה קדושה יתירה היא ודרך חסידות, שיהיה נבדל אדם ופורש משאר העם ולא יגע בהם ולא יאכל וישתה עמהם. שהפרישות מביאה לידי טהרת הגוף ממעשים הרעים, וטהרת הגוף מביאה לידי קדושת הנפש מן הדעות הרעות, וקדושת הנפש גורמת

עמ רנד אות יד כתב שחסר כאן בדברי ראב"ע שזהו פירוש הקראים)

כלומר על פי ראב"ע יש כאן לאו של מגע נבילה; אך פירוש זה, כאמור, מנוגד להלכה.

ג. גם הפסוקים בסוף ויקרא י"ז נדרשו לטומאת מקדש וקדשיו (תורת כהנים, פרק י"א, י"ד), למרות שאין זכר למקדש וקדשיו בפסוקים. רש"י ורשב"ם אף הם "השלימו" את עניין טומאת מקדש וקדשיו; רש"י על ויקרא י"ז ט"ז:

"ונשא עונו - אם יאכל קודש או יכנס למקדש חייב על טומאה זו ככל שאר טומאות"

ד. חז"ל דרשו את "וזהרתם את בני ישראל מטומאתם" לפרישה מאישה סמוך לוסתה (נדה סג:), אבל פשטיה דקרא הוא, כאמור, שיש לפרוש מטומאה ולשמור על טהרה, ושמי שאינו נשמר מן הטומאה - חייב מיתה. בדרשה אחרת למדו חז"ל מפסוק זה חובת ציון קברות (מועד קטן ה.), וכמובן שגם זה לא רמוז בפשט. בתורת כהנים (פרק ט', ז') חז"ל קושרים את איסור "וזהרתם" עם עונש המיתה המופיע בהמשך הפסוק, כפי שבוודאי מתחייב על פי פשט, ולפי זה ברייתא זו בתורת כהנים איננה דורשת את הפסוק לפרישה סמוך לוסת ולא לציון קברות, אלא לדבר שחייבים עליו מיתה - מן הסתם לטומאת מקדש וקדשיו (עיינו רש"י). בפסוק זה, בניגוד לקודמים שנידונו, אכן מופיע לשון של טומאת מקדש:

וְהִזְרַתְּם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִטְּמֵאֹתָם וְלֹא יָמְתוּ בְּטְמֵאֹתָם בְּטְמֵאִם אֶת מִשְׁכְּנֵי אֲשֶׁר בְּתוֹכָם:

אולם, טומאת מקדש מופיעה כנימוק לעונש ולא כתנאי במעשה העבירה, ואם כן משמע שהעבירה והעונש אינם מותנים בכניסה למקדש.

ה. בספרי (במדבר, פיסקא קכ"ט, ד"ה "ואיש") נדרשו הפסוקים בפרשת טמא מת לטומאת מקדש. גם כאן טומאת מקדש נזכרת, אך שוב - רק כתוצאה בעקבות העבירה ולא כתנאי במעשה העבירה.

בין טעמי המצוות לתפיסה ההלכתית

ההסבר שמעניק הרמב"ם לדיני הטומאה והטהרה בתורה במסגרת הגות טעמי המצוות שלו, מתיישב היטב עם האופן בו הבין את מעמדם ההלכתי של דיני הטומאה והטהרה (רמב"ם, הלכות טומאת אוכלין, ט"ז, ח'):

כל הכתוב בתורה ובדברי קבלה מהלכות הטומאות והטהרות אינו אלא לעניין מקדש וקדשיו ותרומות ומעשר שני בלבד, שהרי הזהיר את הטמאין מליכנס למקדש או לאכול קודש או תרומה ומעשר בטומאה. אבל החולין אין בהן איסור כלל, אלא מותר לאכול חולין טמאין ולשתות משקין טמאין. הרי נאמר בתורה "והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל" (ויקרא ז', י"ט), מכלל שהחולין מותרין שאינו מדבר אלא בבשר קדשים. אם כן, מפני מה נאמר "הראשון שבחולין טמא והשני

אחר שהקים את המשכן צוה בשלוח הטמאים מן המחנה, שיהיה המחנה קדוש וראוי שתשרה בו שכינה. והיא מצוה נוהגת מיד ולדורות.

אולם, הרשב"ם והרמב"ן רואים את ההקשר של סידור המחנות רק כסיבה לנתינת ההלכה כאן, בעוד שנראה לומר יותר מכך - שרק קיום המחנה על סידורו הוא שהכריח את שילוח הטמאים. לפי זה, איסורי הטומאה מספר ויקרא, הקשורים לקדושת מקום של מחנה ישראל כמחנה שסביב השכינה, תלויים בסידור המחנות בפועל סביב המשכן, ומשום כך רק עתה, בעקבות סידור המחנות, הם נכנסו לתוקף.

כך מוכח גם מדברי התוספתא (כלים, בבא קמא, פרק א', י"ב; וראו גם רש"י גיטין ס. ד"ה "ופרשת"):

ובשעת מסעות אין בהם משום קדושה ואין חייבין עליהם משם טומאה.

כלומר, האיסורים תלויים בסידור המחנות, וכשהמחנות בטלות - האיסורים בטלים.

לאחר הכניסה לארץ בני ישראל כבר לא ישבו במחנות סביב המקדש, ולהבדל זה יש משמעות הלכתית יסודית להבדל שבין מעמד מקום המחנות לבין מעמד מקום יישוב ישראל בארצו לדורות. הדוגמא המובהקת לכך היא לעניין היתר 'בשר תאוה': במדבר, כאשר ישבו ישראל במחנות סביב המשכן, אכילת בשר בהמה הייתה מותרת רק בהבאת הבהמה למשכן כקרבן, ואכילת בשרה כבשר קדשים (ויקרא י"ז, וברמב"ן שם לפסוק ב'); רק לקראת הכניסה לארץ הותרה להם אכילת בשר חולין (דברים, פרק י"ב, פסוקים ט"ו - כ"ב).

לאור האמור לעיל מציע הרב יהודה ראק להסביר שזהו פשר הפער שבין הלכות טומאה לדור המדבר לבין הלכות טומאה לדורות הבאים. פרשת שילוח טמאים, המתבססת על ההנחה שקודם לסידור מחנות לא היה צורך בשילוח הטמאים, מגדירה ומלמדת שהבעייתיות של הטומאה היא אך ורק בהקשר של מפגש עם מקדש וקדשיו, ורק במדבר מבנה המחנות הגדיר את מעמדם של ישראל כנמצאים במפגש מתמיד עם מקדש: מחנה ישראל עצמו היה קדוש בקדושת מקדש ברמה מסויימת. לפי זה, הניסוחים בספר ויקרא ובמדבר, המבטאים איסור מוחלט של טומאה, והמזכירים את המקדש - אם בכלל - רק במסגרת הנימוק לדין או לעונש, מנוסחים כלפי מציאות המדבר, כלומר מציאות המחנות. ואכן, הפרשות בספר ויקרא שניתנו מאוהל מועד מדברות בפירוש על מציאות מחנות, כגון בויקרא פרק ד', פסוק י"ב:

"והוציא את כל הפר אל מחוץ למחנה..." ;

ויקרא פרק י"ז, פסוק ג' :

"איש איש מבית ישראל אשר ישחט... במחנה או אשר ישחט מחוץ למחנה..."

להדמות בשכינה, שנאמר "והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ה' מקדשכם".

הרמב"ם מפרש כאן את מעמד ה'חברות' החזלי"ת (עיינו למשל, משנה דמאי, ב', ג'), שהיה ממוקד בעיקר בהקפדה יתירה על טהרה כעניין של פרישות חברתית; הוא מתעלם לגמרי מן הערך העצמי של ההתרחקות מן הטומאה, שהרי, כאמור, הוא אינו רואה בכך ערך. כלומר קיימת קורלציה בין משנת טעמי המצוות של הרמב"ם, לפיה מטרת מערכת דיני הטומאה והטהרה היא להגביר את חווית מורא המקדש כחלק מיראת השמים שלנו, לבין תפיסת ההלכה שלו, ולפיה טומאה היא מושג שאין לו כל רלוונטיות הלכתית עצמאית.

קדושת המחנות כהסבר לפער שבין תורה שבכתב לבין ההלכה

הרב יהודה ראק מציע לפתור את הבעיה ע"י עיון בפרשת שילוח מחנות בפרשת נשא (במדבר ה א-ד):

(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: (ב) צוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלְחוּ מִן הַמַּחֲנֶה כָּל צְרוּעַ וְכָל זָב וְכָל טָמֵא לְנֶפֶשׁ: (ג) מִזְכָּר עַד נִקְבָּה תִשְׁלְחוּ אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה תִשְׁלְחוּם וְלֹא יִטְמְאוּ אֶת מַחֲנֵיהֶם אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם: (ד) וַיַּעֲשׂוּ כֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁלְחוּ אוֹתָם אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה כֵּן עָשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל:

פרשיה זו מהווה מקור להלכה של 'שילוח מחנות' - איסור הטמאים לבוא למקדש. ה'מחנה' הנזכר בפסוקים מיושם להלכה לקדושת המקום של ירושלים והמקדש (ספרי, במדבר, פיסקא א'; תוספתא, כלים, בבא קמא, פרק א', י"ב; זבחים קטז; ; רמב"ם, הלכות ביאת מקדש, פרק ג'). אולם, נראה שפרשה זו איננה מנסחת באופן ישיר הלכה לדורות, אלא מהווה סיפור המתאר אירוע. ההוכחה לכך היא דברי הסיום: "ויעשו כן בני ישראל": התורה איננה כותבת משפט כזה בסוף כל פרשיה הלכתית, ואין משמעות הדברים שלאורך הדורות שמרו ישראל על ההלכה, ולא שבני ישראל התחילו בשמירה על ההלכה; אלא, משמעות הביטוי היא שבני ישראל ביצעו הוראה שהורה להם משה לאותה שעה. כלומר, הפרשיה איננה באה לקבוע הלכה של 'שילוח מחנות', אלא לספר כיצד ה' ציווה באותה שעה לשלח את הטמאים מן המחנה, וכיצד ישראל הלכו וקיימו את ההוראה, ואכן שילחו באותה שעה את הטמאים מן המחנה.

מדוע דווקא באותה שעה הוצרכו ישראל לשלח את הטמאים, ועד אז לא שילחו? הפרשה כתובה אחרי כל סידור המחנות בפרשות במדבר-נשא, ועל קשר זה העיר כבר רשב"ם:

לאחר שנסדרו ונקבעו סדר המחנות וחנייתן הוצרך לומר שילוח טמאים מן המחנות.

וכן הרמב"ן:

לעומת זאת, חלק אחר של דינים קובע איסורים מוחלטים. לסוג זה שייכים הלכות טומאת בהמות בפסוקים ב' - ח':

(ב)...זאת החיה אשר תאכלו מפל הבהמה אשר על הארץ: (ג) כל מפרסת פרסה ושסעת שסע פרסת מעלת גרה בבהמה אתה תאכלו: (ד) אך את זה לא תאכלו... (ח) מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו טמאים הם לכם:

לסוג זה שייכים גם דיני 'שרץ הארץ' בפסוקים מ"א - מ"ג:

וכל השרץ השרץ על הארץ שקץ הוא לא יאכל...לא תאכלום פי שקץ הם:

ההסבר לאיסורים של סוג זה מופיע בדברי הסיכום לפרשיה, הבאים כהמשך לדיני שרץ הארץ (ויקרא י"א):

(מג) אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השרץ ולא תטמאו בהם ונטמתם גם: (מד) פי אני ה' אלוקיכם והתקדשתם והייתם קדשים פי קדוש אני ולא תטמאו את נפשתיכם בכל השרץ הרמש על הארץ: (מה) פי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוקים והייתם קדשים פי קדוש אני: (מו) זאת תורת הבהמה והעוף וכל נפש החיה הרמשת במים וכל נפש השרץ על הארץ: (מז) להבדיל בין הטמא ובין הטהר ובין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל:

בפסוקים אלו מבואר כי איסורי הטומאה בפרשיה נגזרים מקדושת ישראל: כשם שקדושת מקדש וקדשיו מגדירה איסורים של טומאה, כך גם קדושת ישראל. אלא, שכיוון שהקדושות הן שונות, גם תכני איסורי הטומאה הם שונים; למשל, כל שרץ הארץ אסור באכילה (קדושת ישראל), אבל רק שמונה שרצים מגדירים טומאה לעניין קדושת מקדש מקדשיו. בהמות טמאות אף הן כלולות בשני הסוגים; ובכלל איסורי טומאה של בהמות טמאות - איסור מגע נבילה.

מדוע אין איסור מגע נבילה להלכה?

עולה מכאן, שאיסור ההטמאות במגע נבלת בהמה טמאה - המופיע יחד עם איסור אכילת נבלת בהמה טהורה - נגזר מקדושת ישראל. וכיוון שכך, הוא בוודאי איננו תלוי בסידור מחנות, והיה צריך לנהוג לדורות, גם כאשר יישוב ישראל איננו במחנות סביב המשכן.

אם כן, עלינו לחפש הסבר אחר מדוע איסור מגע נבלת בהמה טמאה איננו נוהג להלכה. לשם כך, נעיין בפרשיה מקבילה לפרשיה בשמיני - בדברים י"ד:

(א) בנים אתם לה' אלוקיכם לא תתגדדו... (ב) פי עם קדוש אתה לה' אלוקיך ובן בחר ה' להיות לו לעם סגולה מפל העמים אשר על פני האדמה: (ג) לא תאכל כל תועבה: (ד) זאת הבהמה אשר תאכלו... (ו) וכל בהמה מפרסת פרסה ושסעת שסע שתי פרסות מעלת גרה בבהמה אתה תאכלו: (ז) אך את זה לא תאכלו...

משום כך לא שילחו טמאים מן המחנה עד לאחר סידור המחנות בפועל. ממילא, כאשר התורה בדברים י"ב הגדירה את יישוב ישראל בארצו כיישוב של 'ריחוק מקום' מן המקדש, היא קבעה שיישום ההלכה המקורית למציאות החדשה מוגבל למקרה שבו היחיד נכנס למקדש בטומאה. ביטויים כמו 'את משכן ה' טימא' הופכים ממילא מהנחות רקע לתנאים נחוצים ליישום הדין.

איסורי טומאה הנגזרים מקדושת ישראל

ההסבר שפיתחנו לעיל הוא תשובה מצויינת לארבעה מתוך חמשת המקרים שבהם פתחנו את השיעור, אך הוא אינו מסביר את איסור מגע נבלת בהמה טמאה (מקרה ב' לעיל), שהרי ראינו שבפרשת שמיני נאמר (פרק י"א, פסוקים ד' - ח'):

אך את זה לא תאכלו... מבשרם לא תאכלו ובנבלתם לא תגעו טמאים הם לכם:

מפורש בפסוקים שאסור לנגוע בנבלת בהמה טמאה משום טומאתה, וכפי שנסביר מייד - כאן כבר לא נוכל לומר שהאיסור תלוי בסידור מחנות, ולמעשה איסור זה איננו תלוי בקדושת מקום כלל.

פרק י"א בפרשת שמיני מהווה דיבור אחד העוסק כולו בהלכות טומאה הנובעת מבעלי חיים, לפי קטגוריות שונות של בעלי חיים - בהמה וחיה, עופות, דגים וכו'. אולם, ההלכות של חלק מקטגוריות בעלי החיים חוזרות בשני קטעים נפרדים, עם הבדלים בתכנים. כך, מופיעות הלכות של 'שרץ הארץ' בפסוקים כ"ט - ל"ח, ושוב הלכות אחרות של 'שרץ הארץ' בפסוקים מ"א - מ"ג. לענייננו, לגבי טומאת בהמות טמאות, מופיעים בפרשיה זו שני קטעים הלכתיים: פסוקים ב' - ח', ופסוקים כ"ו - כ"ח.

ההסבר לכך הוא שמעורבים בפרשיה זו שתי מערכות של דינים, הכוללות שני סוגים של דינים, וחלק מהדינים מופיעים פעמיים - פעם אחת מכל סוג. סוג אחד של דינים מסתפק בקביעת טומאה כעובדה; דינים אלו, מן הסתם, הם בעלי השלכה למפגש עם מקדש וקדשיו. כך, דיני טומאת בהמות בפסוקים כ"ו - כ"ח מסתפקים בקביעת הטומאה:

(כו) לכל הבהמה אשר הוא מפרסת פרסה ושסע איננה שסעת וגרה איננה מעלה טמאים הם לכם כל הנגע בהם יטמא: (כז) וכל הולך על פפיו בכל החיה ההלכת על ארבע טמאים הם לכם כל הנגע בנבלתם יטמא עד הערב: (כח) והנשא את נבלתם יכבס בגדיו וטמא עד הערב טמאים המה לכם:

גם דיני 'שרץ הארץ' בפסוקים כ"ט - ל"ח שייכים לסוג זה.

טהורה, ושרק בספר דברים יש הקלה בדרישה זו, משום התחשבות בצרכים הממוניים של ישראל.

בשתי הנקודות אנו רואים את דרכה של התורה בעניין הקדושה - הצבת רף עקרוני גבוה של קדושה וטהרה, ורק לאחר מכן הורדה של הדרישות בפועל, כדי לאפשר קיום סביר של החברה הישראלית בארצה.

המשמעות לענייננו היא כפולה: ראשית, אנו לומדים על חסדי ה' שנתן לנו תורת חסד, תורה שכוללת בתוכה את מידת הרחמים ושואפת לקיום חיי חברה סבירים ונורמליים. שנית, עלינו ללמוד מכאן עד היכן מגיע הרצון העקרוני של הקב"ה לקרבה שלנו אליו - עד כמה היה ראוי לישראל להיות קדושים, ועד כמה היה ראוי למקום מושבם להיות קדוש. יש כאן מסר של שאיפה לטהרה וקדושה גם מעבר למחוייב פורמלית, גם בתחום ה'רשות' - 'קדש עצמך במותר לך'.

טַמְאִים הֵם לָכֵם: (ח)...מִבְּשָׂרְךָ לֹא תֹאכְלוּ וּבְנִבְלָתְךָ לֹא תִגְעוּ...:

(כא) לֹא תֹאכְלוּ כֹל נְבִלָה לִגְר אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיךָ תִתְּנָה וְאָכְלָה אוּ מִכֹּר לְנֹכְרֵי כִּי עִם קְדוֹשׁ אַתָּה לֵה' אֱלֹהֶיךָ...

מבחינה לשונית ותוכנית, ברור שפרשיה זו בנויה על הפרשיה בויקרא י"א. לענייננו, גם כאן איסורי הטומאה בנויים על קדושת ישראל, וגם כאן, יש איסור מגע נבלת בהמה טמאה. אולם, כאן נוסף משפט (בפסוק כ"א) לגבי נבילות בכלל: אסור לאכול, אבל התורה מתירה בפירוש לתת את הנבלה לגוי (גר תושב) או למכור לו. ברור שאילו היה אסור לגעת בנבלות אלה לא היה ניתן לטפל בה ולהעבירה לנכרי, והמשמעות המעשית הייתה שאין לישראל הנאה ממונית או אחרת מהנבילה. לכן, היתר נתינה או מכירה של נבילות כולל גם היתר מגע בהן. כמובן, ניתן לחלק ולומר שפסוק זה רלוונטי רק לנבילות שלא נאמר לגביהן איסור מגע, כלומר לנבלת בהמה טהורה ולנבלת העוף. אולם, הפסוק עצמו איננו מחלק כך, וניתן להבין מסתימת הדברים שבאופן כללי הוא בא לבטא התחשבות של התורה, החסה על ממונם של ישראל, בצורך הממוני לטפל בנבילה ולאפשר הנאה מנבילות, וממילא גם מגע בהן. ואם כך, יש סתירה סמויה בין פסוק זה לבין הפסוק האוסר מגע נבלת בהמה טמאה.

הרב יהודה ראק מציע להסביר שמשמעות הכללת שני צדדי הסתירה בפרשיה אחת היא שיש כאן פער בין הרצוי העקרוני לבין ההתחשבות בפועל של התורה בצרכים של האדם. תורה שבעל פה מאשרת שהתוצאה המעשית של הסתירה היא שסוף הפרשיה (פסוק כ"א), המתיר את מכירת הנבילה לנכרי, וממילא גם את הנגיעה (בה) שולל את תחילתה (פסוק ח'), האוסר מגע בנבילה משום טומאתה), והאיסור היחיד הוא של אכילה, ובפועל, להלכה, אין איסור מגע נבילה.

קדושה ורחמים

לסיכום תחילה ראינו, שפרשיות ספר ויקרא וספר במדבר, שנאמרו מאוהל מועד, מנוסחות בהתאם למציאות של סידור מחנות סביב המשכן. מציאות זו כוללת קדושת מקום של כל מקום יישוב ישראל, ולכך שתי השלכות הלכתיות: חיוב שחיטת כל בהמה כקרבת באוהל מועד (כלומר איסור בשר תאוה), ואיסורי טומאה מסויימים (או חיוב להטהר). רק בספר דברים התורה מלמדת שהמציאות בארץ תהיה שונה: מציאות של 'ריחוק מקום', אשר בו קדושת השכינה - לפחות ברמה המחייבת טהרת הגוף והאוסרת בשר תאוה - מצטמצמת למקום המקדש.

לאחר מכן, ראינו שפרשיית קדושת ישראל בפרשת שמיני מחייבת באופן עקרוני השמרות מפני מגע נבלת בהמה